

УДК 811.161.2'1:378(477.51).09

О. В. Забарний

Студентські роки становлення Арнольда Грищенка як філолога і громадянина

У статті розповідається про студентські роки відомого українського вченого, філолога, академіка АН України Арнольда Панасовича Грищенка. Досліджуються шляхи професійного зростання та вплив на нього відомих педагогів-мовознавців і літературознавців Ніжинської вищої школи. Прослідковуються етапи його громадянського становлення, формування світоглядних позицій та ціннісних орієнтирів.

Ключові слова: Ніжинський державний педагогічний інститут імені М. В. Гоголя, філологічний факультет, українська мова, громадянська позиція, національні пріоритети, світогляд, вчені.

В статье рассказывается о студенческих годах известного украинского ученого, филолога, академика АН Украины Арнольда Афанасьевича Грищенко. Исследуются пути профессионального становления и влияние на него известных педагогов-языковедов и литературоведов Неженской высшей школы. Прослеживаются этапы его гражданского становления, формирование мировоззренческой позиции и ценностных ориентиров.

Ключевые слова: Нежинский государственный педагогический институт имени Н. В. Гоголя, филологический факультет, украинский язык, гражданская позиция, национальные приоритеты, мировоззрение, ученые.

It runs about student's years of the famous Ukrainian scientist, philologist, SCA of Ukraine academician Arnold Panasovych Grischenko in the article. The way of professional increase and famous linguist-teachers' and literary critics' influence of Nizhyn higher school are investigated. The stages of his civil becoming, the world view position formation and valued reference-points are analyzed.

Key words: Nizhyn Gogol State pedagogical institute, philological department, Ukrainian language, civil position, national priority, world view, scientists.

Академік Арнольд Панасович Грищенко у своїх спогадах писав: "Час і простір належать до тих найважливіших чинників, які поряд з іншими, не меншої важливості чинниками визначають буття людини, супроводжують її протягом усього життя. Важливі й нерозривно пов'язані, вони докорінно відрізняються між собою. Річ у тім, що в простір (домівку, рідне село або місто, школу й інститут) можна повертатися неодноразово фізично, помічати й фіксувати всі ті зміни й перетворення, які не дають просторові бути стабільно-незмінним. На превеликий жаль, людині не дано здатності фізичного повернення в минуле, здатності бути присутньою навіть у тому, що відбувалося кілька годин тому протягом одного дня. Однак і час хоч частково, але стає підвладним завдяки власним спогадам..." [1, с. 97].

Щоб зрозуміти феномен вченого, людини, громадянина, досягнути процес його наукового зростання і становлення, ми звернемося до автобіографічних спогадів А. Грищенка. Вони були написані у 2004 році й опубліковані у збірнику "І дорогий, і незабутній...", який був приурочений 200-літтю Ніжинської вищої школи. Осягаючи свій час і себе у тому часі, майбутній академік писав: "Усі ми були з середини тридцятих років минулого століття, стали свідками воєнного лихоліття, що його чи не найправдивіше описав О. Довженко в кіноповісті "Україна в огні", і обрали майбутній фах за покликанням, з свідомої любові до рідної мови і літератури" [1, с. 97].

Я не ставлю собі за мету переповідати спогади Арнольда Панасовича, хочу лише акцентувати увагу читача на тих постатях викладачів вишу, які мали найбільший вплив на формування світогляду Грищенка як фахівця-мовознавця і як громадянина.

Досить детально згадуючи кафедру української мови і з любов'ю розповідаючи про її викладачів, Арнольд Панасович звертає увагу на високий рівень їх фахової підготовки та сумлінне ставлення до викладацького обов'язку. Основу кафедри складали фронтовики: доценти, кандидати філологічних наук Арсен Данилович Батурський, Феодосій Якович Середа, Дмитро Дмитрович Герасименко. Як про викладача-ерудита говорить академік А. Грищенко про Марію Герасимівну Кишенько, саме від неї він успадкував особливу увагу до мовних деталей.

Щодо кафедри літератури, то Арнольд Панасович наголошує на її "визначній ролі у фахово-духовному становленні студентів". Ідеться передусім про три визначні особистості – Олександра Дмитровича Королевича (Леся Гомона), Михайла Степановича Чубача і Лесю Йосипівну Коцюбу. "Всі троє були фахівцями найвищого

гатунку, і тому треба бути вдячним долі, що вона подарувала нам спілкування з ними", – так пише А. Грищенко про своїх наставників [1, с. 98].

Деякі дослідники історії національно-визвольного руху в Україні (особливо з молодого покоління) помилково вважають, що найбільшого піднесення національно-демократичний рух у Ніжинській вищій школі набув у кінці 60 – на початку 70-х років, коли поряд із Лесею Коцюбою стали працювати Іван Бровко, Григорій Аврахов, Іван Шпаківський, Дмитро Наливайко, Пінтус Самородницький та інші викладачі, які тією чи іншою мірою були причетні до трактату Івана Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?". Це не зовсім так.

Національно-демократичні традиції закладу беруть свої витоки з перших років його заснування, зі "справи про вільнодумство", і як не намагалася їх викоринити офіційна влада, вони продовжували розвиватися і вкорінюватися у навчально-виховний процес студентів. Про це свідчать численні спогади вихованців вишу.

У 20–30-ті роки ХХ сторіччя ці традиції були по'язані з іменами Євгена Рихлика, Миколи Петровського, Федора Великохатька, Костя Штепи, аспіранта Петра Одарченка та інших. У 30–40-ві роки – з іменами професорів Вадима Дорошенка, Левка Окіншевича, доцентів Івана Павловського, Миколи Сайка. І хоча сталінська репресивна політика намагалася викоринити вільнодумство, заарештувавши і звільнивши понад тридцять працівників вишу, традиції відроджувалися і набували нового розвитку.

У 50-ті роки, часи навчання А. П. Грищенка в інституті, такими носіями демократичних поглядів стали доценти Олександр Дмитрович Королевич, Михайло Степанович Чубач та Григорій Петрович Васильківський.

Про трагічну долю викладача і письменника О. Д. Королевича (Лесь Гомона) досить повно написав професор Г. В. Самойленко у своїй монографії "Ніжинська вища школа: сторінки історії" [2, с. 313–314]. Олександр Дмитрович Королевич – український письменник, відомий в літературі під псевдонімом Лесь Гомін, член Спілки письменників СРСР з 1934 року, працював у Ніжинському інституті з 1939 року. Після звільнення Ніжина повернувся з евакуації з Узбекистану і став викладати у вишій українській літературі та працювати заступником директора із заочної освіти. Дуже відповідально ставився до своїх обов'язків, проте у характеристиці, підписаній директором інституту Д. І. Кузнецовим 25 січня 1948 року, поряд із позитивною оцінкою його діяльності, написано: "Літературні твори,

написані т. Королевичем за попередні роки за псевдонімом Олесь Гомін, для користування заборонені". У 50-х роках О. Д. Королевич керував літературною студією інституту і продовжував займатися науковою діяльністю.

Арнольд Панасович Грищенко у своїх спогадах так писав про улюбленого викладача: "Навіть після знаменитого 1956 року, коли нас, студентів, ознайомили з відомостями про моторошні жертви сталінського терору, нам так і не стало відомо, що О. Д. Королевич – визначний письменник і літературознавець.

Тільки тепер можна припускати, що Королевич підступно зневажений і викреслений з літературного процесу, оживав у своїх лекціях, знаходив у них життєву силу і натхнення" [1, с. 98].

Про останні роки життя О. Королевича дізнаємося із сторінок згаданої вище монографії: "1957 року студентська група 3-ого курсу українського відділення (*курс, на якому навчається А. П. Грищенко – прим. О. З.*), якою керував О. Д. Королевич, заступилася за звільненого з інституту викладача М. С. Чубача. Дирекція застосувала репресії. Виключила декількох студентів, а О. Д. Королевича обвинуватили в тому, що він послабив пильність, сприяв розвиткові нездорових настроїв у групі. Директор інституту М. І. Повод оголосив йому сувору догану, і що найстрашніше, звільнив з 1 вересня 1957 р. з роботи. За цим послідувала вимога терміново 23 серпня 1957 р. звільнити квартиру. Це був великий удар для вченого. О. Д. Королевич переїхав у Черкаси до своїх батьків, де і помер 16 січня 1958 року. Так закінчилося життя талановитого українського письменника, філолога, який підтримував багатьох юних літераторів у післявоєнний час, допоміг відчути творчі сили й впевненість" [2, с. 314].

Про свого наставника, Михайла Степановича Чубача, Арнольд Панасович згадував з особливою любов'ю: "Можна без перебільшення сказати, що у М. С. Чубача наша група пройшла справжню школу національного виховання, формування національної свідомості на тлі тих інтернаціональних сюжетів і мотивів, які в багатьох випадках визначали зміст лекцій з зарубіжної літератури" [1, с. 98]. Хто ж такий Михайло Чубач, що так вагомо увійшов у долю молодого студента та його одногрупників?

Михайло Степанович Чубач – український літературознавець, вихованець мовно-літературного факультету Одеського інституту професійної освіти, який закінчив у 1934 році. Кандидат філологічних наук (1945 р.), доцент кафедри зарубіжної літератури (1947). Працював у штаті Ніжинського державного педагогічного інституту з

1945 до 1957 року. У 1957 році був звільнений з посади за "послаблення ідеологічної роботи серед студентів".

Академік Грищенко згадує: "Фахові знання у нього (Чубача), як і у О. Д. Королевича, поєднувалися з бездоганною лекторською майстерністю і "безконспектною" викладу матеріалу. Він був дуже емоційний і запальний, боляче переживав тогочасну нашу національно-культурну ситуацію".

Тож яку провину інкримінувала офіційна влада непокірному викладачеві? Звернемося до офіційних документів:

Наказ № 63

від 22 квітня 1957 року

Доцент Чубач М. С. в лекції, прочитаній студентам III курсу заочно-го відділу, під виглядом боротьби з культом особи, допустив серйозні ідеологічні перекручення і наклепи на нашу радянську дійсність.

На засіданні кафедри літератури та раді факультету від 7.12.1956 р. і профспілкових зборах робітників інституту доц. Чубач М. С. формально визнаючи свої методологічні помилки і перекручення по суті продовжував відстоювати свої антинаукові та антирадянські погляди. Поведінка Чубача М. С. останній час виявилася додаткові факти шкідливого впливу висловлювань Чубача М. С. на студентську молодь свого учбового закладу.

Виходячи із цього наказую:

I. Доцента кафедри російської і зарубіжної літератури Чубача Михайла Степановича звільнити з роботи в інституті на підставі статті 147 п. Г Кодексу законів про працю РФ СРСР.

II. Параграф 1. наказу № 24 по Ніжинському педагогічному інституту відмінити.

Директор інституту доц. Повод М. І. [3].

Саме проти цього наказу висловили свій протест студенти, захищаючи свого викладача. Поведінка студентів розглядалася на комсомольських зборах факультету. Студенти групи не змінили свого рішення. Тоді питання поведінки студентів постало на засіданні комітету комсомолу вишу. Старосту групи Т. Бугай та ще кількох студентів було виключено із лав ВЛКСМ, а потім і з інституту. Арнольд Панасович Грищенко був серед того гурту студентів, хто проводжав улюбленого викладача до залізничного вокзалу. Він ніс валізку і стос перев'язаних мотузкою книг. Так гартувався характер, так формувалася громадянська позиція.

Слід зауважити, що за цим зовні канцелярським формулюванням "за послаблення ідеологічної роботи серед студентів" крилося намагання адміністрації (за вказівкою ідеологічних органів) прибор-

кати вільнодумних та ідеологічно незаангажованих викладачів. Були звільнені з роботи М. С. Чубач, О. Д. Королевич, дещо пізніше Г. Г. Аврахов, Л. Й. Коцюба. Отримали в різні часи стягнення М. П. Сайко, П. К. Сміян, М. І. Білан, Н. В. Сладківська, Є. М. Гасовський, І. К. Чапля, В. П. Крутиус, Д. С. Наливайко, П. Х. Самородницький, П. О. Сердюк. І цей перелік можна продовжити. Чинився морально-політичний тиск на членів колективу інституту.

Добрим словом згадує Арнольд Панасович у свої спогадах Надію Василівну Сладківську, яка викладала у їхній групі старослов'янську мову. "Вона бездоганно знала цей предмет і виявляла поблажливе ставлення до студентів, не перетворюючи іспит на екзаменування". Цього було досить для відповідних органів, щоб звинуватити педагога у симпатії "до попівської мови". У 1955 році Сладківській було оголошено догану "за послаблення ідеологічної роботи серед молоді" і відправлено на пенсію.

У 1956 році за вияв співчуття демократичним силам Угорщини мав клопіт із керівництвом вишу, а точніше із органами безпеки, доцент Г. П. Васильківський. Від репресій врятувало те, що у 1953 році він був нагороджений орденом "Знак пошани".

Таким був час, такими були реалії життя, але у виші завжди працювали особистості, які протидіяли цьому часу. І саме за ними йшло студентство. Мене вразило, як гранично точно визначив Арнольд Панасович громадянський феномен Лесі Йосипівни Коцюби. Дозвольте зацитувати: "Порівняння і зіставлення потребують обережного ставлення до них, але я наважусь таки на порівняння Лесі Йосипівни з Оленою Телігою, відомою нам тепер з її поетичних творів та публікацій про неї. Л. Й. Коцюба – з особистостей типу, репрезентованого О. Телігою. Українська справа стала дивізом її життя" [1, с. 99].

Яскрава доля доцента кафедри української літератури, кандидата філологічних наук Олесі Йосипівни Коцюби закарбувалася у серцях багатьох її вихованців. Вона стала дороговказом для тих, хто жив із надією на розбудову і подальший розвиток справді національної мови і культури, національної освіти, хто плекав надію на відродження української держави. Такі думки і надії у ті часи були небезпечними і підсудними, але вони жили серед української інтелігенції та студентства. Блискучий лектор і декламатор, глибокий науковець і фольклорист, Леся Йосипівна була в епіцентрі усіх подій політичного і культурницького життя інституту. Вона була серед тих викладачів, які у травні 1968 року надіслали телеграму, в якій висловлювали своє обурення з приводу цькування роману Олеся Гончара

"Собор" і підтримали автора. Вона була серед тих, хто організував у грудні 1968–го виступ перед студентами вишу молодих письменників Григора Тютюнника, Миколи Вінграновського, Івана Драча, Бориса Олійника, Євгена Гуцала, Анатолія Шевченка. Відбулася безкомпромісна, щира, відверта розмова про українську мову і літературу. Учасники зібрання читали свої ще неопубліковані твори й не знали, що вони знаходяться під наглядом працівників КДБ. Ця зустріч стала ще одним приводом для ідеологічного цькування викладачів. Саме Леся Коцюба сприяла передачі за кордон трактату Івана Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?", за що, власне, і була арештована, а згодом і відсторонена від роботи. Цікаві спогади про цю мужню жінку залишили Григорій Аврахов [4, с. 54–56], Василь Овсієнко [5, с. 336–337] Дмитро Наливайко [6, с. 17–27]. Проте згадані події відбулися вже дещо пізніше, коли Арнольд Грищенко завершив навчання у виші. А у роки його студентської юності Леся Йосипівна Коцюба стала для обдарованого хлопця за зразок громадянської гідності.

Підсумовуючи, доходимо висновку, що у студентські роки навчання у Ніжинському державному інституті Арнольд Панасович Грищенко сформувався як науковець, патріот і громадянин під впливом історичних традицій вишу та яскравих особистостей викладачів, таких як О. Д. Королевич, М. С. Чубач, Л. Й. Коцюба, Ф. Я. Середа, Д. Д. Герасименко.

Доля дарувала мені теплі зустрічі з Арнольдом Панасовичем Грищенком, надзвичайно інтелігентною, глибокою і сонячною людиною. І я безмежно вдячний їй за радість спілкування.

Література

1. І дорогий, і незабутній... / за заг. ред. Т. Д. Пінчук. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2005. – С. 97–100.
2. Самойленко Г. В. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – 420 с.
3. З фондів музею Ніжинської вищої школи. – З. 2, с. 7.
4. Аврахов Г. Г. Її всі звали Леся Йосипівна (Штрихи до портрету Л. Й. Коцюби) / Г. Г. Аврахов // Дивослово. 2005. – № 5 (581), серпень. – С. 54–56.
5. Міжнародний біографічний довідник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. – Харків : Харківська правозахисна група, 2006.
Т. I. – Ч. II. – 2006. – С. 336–337.
6. Заспів. Антологія літературної студії Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя / упоряд. О. Забарний, О. Гадзинський. – Ніжин : редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2000. – С. 17–27.